

Микола БЕНДЮК

Медаль кн. Василя-Костянтина Острозького

„Золотаря треба б ангелам ровняти,
же может небесній сосуди зробляти”.
Чернець Климентій XVII ст.



Про прикраси та світські вироби золотарів князівського періоду ми можемо судити з портретів, що до нас дійшли в основному в пізніх копіях та з описів замкового майна. В інвентар Дубнівського замку вписані князівські шаблі, оправлені золотом з рубінами та смарагдами. В заповіті князя Іллі Острозького за 1539 рік згадуються два срібні панцирі, які він відказав на оковування ікон. Його донька Гальшка веліла роздати слугам після своєї смерті „гроши готовиє, золото, сrebro, клейноти”.

Слово „клейноди” або „клейноти” в українському домашньому побуті вищих класів міцно закріпилося за коштовностями. Так, писар у 1610 році, описуючи скарб, знайдений в с. Ласкові, побачивши серед золотих монет та прикрас римського часу великі золоті медалі з вушком для привішування, легко здогадався про їх призначення і назвав їх клейнодами. Ще одне значення цього слова – символ влади. Так, гетьман обов'язково на усіх прийомах мав тримати в руках булаву, яка важила пуд (16 кг.), полковнику належав пернач, бунчужному – бунчук і так далі.

В Україні завжди існував звичай дарувати в церкву клейноди та коштовності, як вотивні підвіски до чудотворних ікон. Завдяки цьому звичаю до нас дійшло чимало золотарських виробів, які маємо змогу досліджувати. На багатьох старих фотографіях з ікон можна розгледіти медалі та дукачі, підвішені прочанами. Так само дарували церквам „коралі” та намиста із золотих монет та медалей. Різноманітні коштовні приношення церковним святиням становили важливу статтю прибутків храмів. Зазвичай, склад привісок систематично поновлювався. Частина старіших дарів час від часу забиралася в казну. Привіски монетного характеру – червоні золоті та золоті дукачі - поверталися до стану грошей і витрачалися. Немонетне золото і срібло – вотиви, різноманітні клейноди, переплавлялись і використовувались на церковні вироби; нового призначення набувало коштовне каміння, іноді і воно зрештою оберталося в гроші.

Лише небагато визначних предметів, здатних привертати увагу своїм виглядом, чи, може, пов'язаними з ними спогадами, могло зберігатися більш-менш довгий час: вони примножували славу святині і своїм виглядом закликали богомольців до нових подвигів благочестя. Так, уціліли окремі дійсно унікальні речі Лаврського скарбу. З цього скарбу походить і знаменита медаль князя К.К.Острозького.

Цікава історія приховання цього величезного скарбу в 1717 р. з інсценізацією в наступному році пожежі, що нібито знищила все золото Лаври і зробила неможливим виконання вимог, поставленим Петром I перед церквою, тоді ж „погорільцям” навіть вдалося отримати у царя грошову допомогу.

Відому лише в одному екземплярі золоту медаль князя Острозького знайшли між монетами скарбу, відкритого під час ремонту Успенської церкви Києво-Печерської Лаври 26 листопада 1898 року. В цей день реставратори працювали на хорах церкви і,

коли відкрили нішу біля лівого бокового вітваря св. Феодосія, недалеко від славнозвісного надгробку кн. К.І.Острозького, то виявили там чотири олов'яні посудини та круглу дерев'яну діжку. Місткість усього цього посуду становила приблизно п'ять відер. Скарб, знайдений в них, складався з 6184 золотих монет та медалей, вагою приблизно 27 кг., та 9895 срібних вагою 267 кг.

16 грудня 1899 р. скарб завдяки наполегливості А.К.Маркова був викуплений у Лаври за 65 тис. крб. і надійшов до Ермітажу. Після того, як він був розібраний і вивчений, значну кількість дублетів продали на аукціоні в Амстердамі – адже Ермітаж мав сплатити заборгованість придворному відомству, яке дало гроші на викуп скарбу на умовах позики. Взявши практично весь скарб за символічну ціну, Ермітаж повернув свої гроші, продавши тільки невелику частину. Декілька дублетів медалей дісталася Історичному музею. Цікаво, що в збірці Ермітажу знаходяться чудові світські медалі Лаврського скарбу, але з медалей релігійного змісту немає жодної. Створюється враження, що вище лаврське духовенство, яке змушене було за „божеську ціну” віддати свій скарб Ермітажу, добилося згоди залишити релігійні медалі в монастирі.

Професор Лукомський, який досліджував цей скарб, робить такий опис: „Медаль золота, діаметром 40 мм, важить коло 10 червінців. На лицьовому боці медалі мається погрудне зображення князя К.К.Острозького з головою трошки праворуч, на плечах – хутро з великим коміром; навкруги – напис: „CONSTANTIN, CO.D: G. DUX. OSROGIAE. P. KIO. M. T. WO; C. W.”, який читаємо в перекладі: „Костянтин Костянтинович, Божою милістю князь Острозький, воєвода Київський, маршалок землі Волинської, староста Володимирський”. На звороті медалі герб, й анаграматичний латинський напис навкруги: ANAGR: En. Vt. Vox. Insons.Ducit IN.Astra. SVOS. „от як невинний (громогласний) голос веде своїх на небо”.

Можливо, ця медаль згадується в інвентарі Дубнівського замку, і, як зазначається в документі, завжди брав з собою, вирушаючи в дорогу, син Василя-Костянтина князь Януш.

Портрет на аверсі дуже цінний з іконографічної точки зору, тому що реалістичне трактування зображення князя дає право гадати, що тут досягнуто дуже близької подібності. Майстер точно передає характерні риси обличчя старого князя без жодної спроби ідеалізації, а в чомусь навіть у різкій і грубуватій манері: виступаючі скули, втомлений і важкий погляд, на що вказують набряки під очима.

Подібна манера виконання нагадує деякі медалі німецьких майстрів. Якщо порівняти відомі нам живописні портрети князя з медаллю, то перевагу можна надати останній. До речі, на деяких копіях портретів, що збереглися в основному з ХІХ ст., бачимо князя, який пересипає з руки в руку золоті монети. Можливо, копіїст не помітив, що монети були скріпленні між собою ланцюжком у намисто чи чотки, популярні й пізніше. Це підтверджується таким фактом : у 1789 році з Нікопольської Покровської церкви було викрадено різні цінності, що незадовго до того надійшли із закритої церкви Січі Запорізької. Крім великих золотих медалей запорізької старшини, тут були разки перлів, „на коих больших червонцев 2 , да маленьких польских 2; червонцев разного сорта на четырех ланцюжках 153, в том числе больших 9.

Традиції виготовлення іменних медалей здавна існували в сім'ї князів Острозьких.

Так, відомо, що в Дерманському монастирі в ХІХ ст. знаходився дерев'яний хрест, в який була вмонтована медаль 1516 р. з портретом батька князя Василя – гетьмана Великого Князівства Литовського Костянтина Івановича. Ця медаль, мабуть, була відлита в честь перемоги, яку отримав гетьман 8 вересня 1514 р. В цій битві Костянтин Іванович розгромив 80 тисячне московське військо, взяв в полон багатьох московських воєвод і дворян.

Князі Острозькі вважали себе нащадками св. Володимира, здавна вважались найбільшими меценатами Києво-Печерського монастиря. В епітафії за Кальнофойським сказано: „Другу Гефсиманію – Дім Пречистої Діви Печерської щедро обдаровували”. Федір Данилович Острозький постригся в ченці цього монастиря під іменем Феодосій, його поховали на дальніх печерах, а наприкінці ХVІ ст. проголосили святим. Поряд з Федором К. І. Острозький перепоховав також свого діда Василя Федоровича Красного (перше поховання 1453 р. – в острозькій Богоявленській церкві). Тут був похований і він сам. Скульптурний надгробок К.І. Острозького, унікальний витвір ренесансного мистецтва України, підірвали разом з усім Успенським собором комуністи-підпільники 3 листопада 1941 р.

Меценатство родини Острозьких підтверджується повідомленнями в „Описах Києво-Печерської лаври” кінця ХVІІІ ст. про дарування до монастиря друкарського обладнання і започаткування книгодрукування у Києві: „ Подарував ... літери і всі знаряддя до друкарської справи належні з Острозької друкарні в літо від Різдва Христового 1531 р. Друкування книг почалося справжнє 1533 року”.

Якщо даний запис підтвердиться, ми зможемо відсунути дату початку книгодрукування в Україні на 50 років назад.

Література

1. Ричков П. А. Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. - К., 2002.
2. Петренко М. З. Українське золотарство XVI- XVIII ст.- К., 1970.
3. Тищенко О. Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII-XVIII ст.). - К., 1992.
4. Спаський І. Г. Дукати і дукачі України. - К., 1970.
5. Ульяновський В. Острозька давнина. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького. - Львів, 1995.
6. Куліш П. Обзор украинской словесности //Основа.- 1861.
7. Короленко. Церковные древности (Справка о розыске документов на церковные древности и войсковых клейнодов в Сечах Запорожских казаков бывших).- Труды XII АС.- т. III. - М., 1905.
8. Зотова Е. Я. Глутова С. В. Кресты, иконы, складни.- М., 2000.